

Hayatın Anlamı Nedir veya İyi Bir Hayat Nasıl Olmalıdır?

Dr. Lokman Çilingir*

Abstract:

What is the meaning of life and how should a good life be? The question 'how is a good and succesful life possible', which had been at the periphery of philosophical thought specifically after Kantian critique of eudamonism, is becoming a main part of ethics in recent years. In our view, good and vituous life has actions in accordance with the needs and goals of every meaning levels in practical sphere and provides us with those actions and goals within a meaningful sketch in theoretical sphere. In this context, the supreme goal (the highest good) is a conceptual dimension of the course of giving meaning to all existential phases of human life.

Keywords: Meaning of life, a good life, happiness-good conduct, the highest good

“İyi veya başarılı bir hayat nasıl olmalıdır?” sorusu, ilkçağdan günümüze pek çok düşünürün ahlak felsefesinin ana temasını oluşturur. Yeniçağda özellikle Kant’ın eudamonizme karşı takındığı olumsuz tavırla neredeyse felsefenin dışına itilen bu problem, günümüzde yeniden etğin ağırlıklı konuları arasına girmiştir. Gerçi daha 18. Asırda iyi, erdemli bir hayat nasıl olmalıdır, sorusu ile ilgili olarak felsefede yoğun bir tartışma başlar. Ancak tartışma daha ziyade sevinç, mutluluk kavramları çerçevesinde dönüp dolaşır ve neticede iyi ve mutlu bir hayat problemi yalın bir zevk alma durumuna indirgenerek, belli içeriğe sahip hedonistik bir mutluluk kavramına erişilir¹.

Platon diyaloglarında dönüşümlü olarak iyi ve mutlu hayat ifadelerini kullanır². Mutluluk ona göre iyiye sahip olmaktır, iyi ise herkesin istediği şeydir³. Aristoteles *Nikomakhos’a Etik* adlı eserine, “bütün insanlar mutluluğu elde etmeye çabalarlar”, sözleriyle başlayıp, “tüm insani çaba ve eylemler eğer son bir amaç yoksa anlamsız olurlar” belirlemesiyle düşüncelerini teleolojik bir temele oturtur. Ancak öbür taraftan o, “nasıl bir hayat?” sorusunu farklı hayat tarzları arasındaki bir tercihe indirgeyerek somutlaştırır⁴.

İslam dünyasında yetişen ilk etikçilerden biri olan İbn Miskeveyh için iyi ve mutlu insan, varoluş amacına yönelen kişidir. En yüksek gaye ise insanın davranışlarının tümünden ilahi davranışlar haline gelmesidir ki, bu da ancak kişinin kendisine özgü davranışlarının, ondan tam ve yetkin olarak ortaya çıkmasıyla mümkün olur⁵.

“İyi bir hayat” konusu yeniçağ felsefesinde, antik anlayışın aksine, her tür teorik felsefe uğraşının haricinde bütünüyle öznellik dairesinde yorumlanmaya başlar. Bu radikal öznelleştirme eğilimini Kant’ın yaptığı şu tanımlarda görmek mümkün: “Mutluluk tüm eğilimlerimizin (gerek çokluklarına göre yaygın (extensive), gerek

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Ed. Fak.

¹ Bu anlayış aynı zamanda Utilitaristlerin, mutluluğun nesnel bir yapıya kavuşturulabilir ve ölçülebilir olduğunu iddia etmelerine zemin teşkil eder. Geniş bilgi için bkz. H. Steinfath (1998b), s. 7 vd.

² Krş. Platon, *Gorgias* 492d; *Republik* 303b.

³ Krş. B. Akarsu (1982), s. 84 vd.

⁴ Aristoteles, *Nikomachische Ethik I*, 1, 1094a, 3.

⁵ Bkz. İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma*, özellikle ss. 74–90.

derecelerine göre yoğun (intensive) ve gerekse sürelerine göre daimi (protensive) olarak doyurulmaları halidir”⁶. “*Mutluluk*, akıl sahibi varlığın varoluşunun bütünü içinde *herşeyin kendi arzu ve iradesine uygun olup bittiği*, dünyadaki durumudur”⁷. Her ne kadar bu tanımlamalar felsefi olsa da, ne tür eğilim ve arzular söz konusudur diye sorulduğunda saf ampirik sahaya, dolayısıyla deneysel-sosyal bilimlerin inceleme sahasına girilmiş olur.

Ahlaklılık ile kişinin kendi mutluluğu kavramları, Kant ile başlayan geleneğe paralel olarak, birbirinden kesin çizgilerle ayırt edilir. Bu ayırım yöntemsel açıdan bakıldığında ahlaki soruların, “birbirimize karşı nasıl davranmalıyız?”, “hangi hayat tarzı bizim için veya belirli kişiler için iyidir?”, tarzındaki anlama sorularından farklılığı üzerine inşa edilir. Mutluluk ve erdemliliğin çok daha özsel ve yeni olan ayrımı da, mutluluğun bir yandan ahlaklılıktan veya erdemlilikten bütünüyle soyutlanması, diğer yandan da onun kendi başına, yani ahlaktan bağımsız bir şekilde temellendirilmesi girişimidir. Aydınlanma çağının temel çizgisi, iyi bir hayat konusunun ahlaklılık içinde olmasa da ona paralel bir inceleme alanı olduğu yönündedir, yani etik en azından tek tek fertlerin mutluluğa çabalamaları realitesinden hareketle bu problemi araştırmalıdır. Günümüzde ise pratik felsefe iyi bir hayat sorusuyla, yalnızca genel bir yönelim sorunu olarak değil, aynı zamanda *aydınlanmacı-liberal ahlakın* problematiği çerçevesinde ilgilenmektedir.

İyi bir hayat konusunda ortaya çıkan ilk ve esaslı zorluk, “iyi-erdemli bir hayat nedir?” sorusunun “anlamı” üzerinedir. Diğer bir nokta da, erdemli bir hayat probleminin “hayatın anlamı nedir?” genel sorusu çerçevesinde çözümlenmesi zorunluluğudur. Hangi açıdan bakarsak bakalım “anlam” kavramının sorunun merkezinde olduğunu görürüz, öyleyse “anlam” nedir?

“Anlam” sözcüğü ilk etapta bir ilişki veya bağlantıyı dile getirir, yani o ancak, cümle içindeki anlamlı yüklemelerden hareketle açıklanabilir. Biz, “bir şey anlamlıdır” dediğimizde, buradaki “bir şey” bir anlam bağlamında kullanılıyor demektir. O zaman o, her şey veya herhangi bir şey, ya da belli bir içeriğe sahip bir şeydir. Ayrıca, “anlamlı” sıfatı normalde, Drescher’in de haklı olarak belirttiği gibi, nesnelere için kullanılmaz⁸. Kullanıldığında ise, gerçekte onun daima insan eylemlerine atıfta bulunduğunu görürüz. Örneğin bir manzaranın anlamlı olduğunu söylerken asıl kastedilen, o manzaradaki, sözgelimi ağaç veya doğa parçasının anlamı değil, aksine bakış tarzının, estetik, ekolojik v. b. gibi değer ölçülerinin taşıdığı anlamdır, yani son noktada belirleyici olan insani eylemdir. Diğer taraftan, bir davranışın “neden dolayı” anlamlı olduğu sorulduğunda, onun nitelikleri, onu anlamlı kılan amaç araştırılmaktadır; dolayısıyla buradaki “neden” sorusu davranışın amaç veya hedefini belirlemeye yöneliktir. O zaman anlam boyutunda karşımıza öncelikle belli bir kişinin, belli bir amaç doğrultusunda, belli bir eylemde bulunması örgüsü çıkar. Buna göre pratik açıdan bakıldığında anlam, bir hedefe yönelme veya bir hedefe yönelik davranışların oluşturduğu bütündür⁹.

⁶ I. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*, B 834.

⁷ I. Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, A 224. Kant’ın, mutluluğun ampirik yapısı, çeşitliliği gereği ahlaklılığın genel geçer bir ilkesi olamayacağı ve bu nedenle (ama özellikle analitik-yöntemsel açıdan) mutlulukla ahlaklılığın birbirinden bütünüyle ayırt edilmesi gerektiği şeklindeki görüşü çoğu kez yanlış yorumlanmış, mutluluğun bütün bütüne ahlaklılığın dışına itildiği şeklinde anlaşılmıştır. Oysa Kant mutluluğu, aynı zamanda sonlu-akıllı varlık olan insanın zorunlu bir isteği olarak tescil eder ve mutlulukla-ahlaklılığın sentetik (reel) birlikteliği olan “en yüksek iyi”yi ahlaki eylemin en son ve en yüce ereği yapar.

⁸ Krş. J. Drescher (1990), s. 31; ayrıca bkz. P. Tiedemann (1993), s. 3 d.

⁹ Krş. A. Anzenbacher (1992), s. 155 d.

Anlamli bir hedef söz konusu olduğunda, bütün insanların kendisine yöneldiği bir anlam veya amacın belirlenmesi, insanın doğası geređidir¹⁰. Böylece, tüm insani çabaları veya anlamli hedefleri içinde barındıran bir “son amaç” idesine erişilmiş olur.

Bu değerlendirmelerden sonra “hayatın anlamı nedir?” veya daha doğrusu “insan hayatının anlamı nedir?” ve buna binaen “erdemli bir hayat nasıl olmalıdır?” sorularına daha açık bir cevap bulabiliriz. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, bu sorular koşulludurlar, yani “hayat anlamli mıdır?” sorusunu olumlu olarak cevaplandırmayı gerekli kılarlar. O zaman yukarıdaki soruları şu şekilde anlamak gerekir: “Eğer hayat bir anlam taşıyorsa, bu anlam nedir?”.

Bu soru genellikle mutluluğa dair bir problem olarak algılanır. Ancak mutluluk kavramı, Kant’ın da ısrarla vurguladığı gibi, pek çok anlamı ihtiva ettiğinden, onu rastlantısal, geçici veya hayatın tümünü kapsayan aşkın bir mutluluk şeklinde anlamak mümkündür. Yine mutluluk, benim veya belli bir hayat tarzının duygu durumu olabilir. Bütün olarak bakıldığında ise o, ancak iyi bir hayat tarzından hareketle kavranabilir. Bu durumda iyi bir hayat, anlamli veya erdemli değerlerle bezenmiş bir hayatla aynı manaya gelir.

“Nasıl bir hayat?” sorusunun, kendi içinde anlamli bir hayata dair her tür talebi karşılayacak bir temel üzerine bina edilmesi gerekir¹¹. Burada anlamli bir hayat, daha ziyade “başarılı bir hayat” tasarımı çerçevesinde algılanan hayat tarzıdır. İyi bir hayatı bu şekilde algılamaz da, onu “mutlu bir hayat” ile özdeşleştirirsek, tarih boyunca tartışıla gelen problemlerin içine yeniden dalmış oluruz. Bu yüzden olsa gerek modern etikçiler, iyi bir hayat yerine “başarılı bir hayat” ifadesini kullanmayı tercih ederler. Böylece, mutlulukla ahlaklılık arasında bir ayrımı öngördüğünden, “nasıl yaşamak gerekir?” veya “nasıl bir yaşantı daha iyidir?” sorusu, gerek kişinin kendi, gerekse başkalarının mutluluğuna dair hem ahlaki hem de deneye dayalı bir cevabı mümkün kılar.

Normal koşullarda her insan “nasıl yaşamalıyım?”, “nasıl bir hayat tarzı benim için iyidir veya arzuya değerlidir?” sorusuyla karşı karşıyadır. Böyle bir soru doğrudan doğruya kendi hayatımızla ilişkili olduğundan, onu daima belli bir zaman ve mekânda ve belli bir hayat tarzı ile bağlantısı içinde algılarız. Yani, sıradan bir insanın ilgisi her zaman içinde bulunulan koşullar altında en iyi bir hayat tarzını yakalamaya yöneliktir. Eğer bu soruyu Aristoteles’te olduğu gibi, “çocuklarım ve çocukları için nasıl bir hayat arzuluyorum?” şeklinde anlarsak, o zaman iyi bir hayatın bütün insanlar için de iyi ve tercih edilebilir hayat olduğu noktasına varmış oluruz.

“Nasıl bir hayat?” sorusu, yukarıda da vurgulandığı gibi, aynı zamanda hayatımızın bütününe kapsayan bir perspektife sahiptir. Bu nedenle biz bir hayat tarzını değerlendirirken yalnızca şimdiki değil, aynı zamanda yaşantı ötesi zaman ve koşulları da hesaba katarız. Başka bir ifadeyle hayat, şu an içinde yaşanılan zaman haricinde, geçmişe ait tecrübeler ve geleceğe dair tasarım ve planlarımızı da kapsar.

Yine “nasıl bir hayat?” sorusu nedensel bir belirlemeyi de beraberinde getirir. Yani bu soruyu, Aristoteles’te olduğu gibi, farklı hayat tarzları arasında bir seçim olarak anlarsak, o zaman şu veya bu hayat tarzını seçmemize yol açan nedenleri irdelememiz gerekir. Söz konusu nedenler aynı zamanda bizim davranışlarımızın yönlendirici güdüleri iseler, bu kendimize bir amaç belirlediğimiz anlamına gelir. Ancak iyi bir hayat

¹⁰ Teleolojik bir bakış tarzını ihtiva eden bu yaklaşım, tüm diğer varlıklarda olduğu gibi insanlarda da, insanın insan olarak çabaladığı temel bir hedef olduğu ön kabulünden hareket eder.

¹¹ Krş. S. Wolf (1998), s. 167 vd.

sürmek için belirlenen bu amaç, Kant'ta olduğu gibi, farklı bir boyutta da algılanabilir, yani davranışı doğrudan yönlendiren ampirik bir amaç olmayabilir. Buna karşın, hayatta somut hedefler üzerine düşündüğümüzde, bu sefer de bunların hayat için katlanabilir veya katlanmaya değer olup olmadığı sorusuyla karşı karşıya kalırız. Çok daha önemlisi, “iyi bir hayat nasıl olmalıdır?” sorusu varoluşsal mı, yoksa yalnızca etik yönetsel bir zorunluluğu mu ifade etmektedir?¹²

Nihayet “nasıl bir hayat?” sorusu, çoğu kez “en iyi hayat tarzı” şeklinde anlaşılmıştır. Doğal olarak bu kabul aynı zamanda, yalnızca belli bir hayat tarzının bütün insanlar için tercih edilebilir biricik formu oluşturduğu sonucunu doğurur. Ancak bu sonuç bizi, çok farklı hayat tarzlarının da var olabileceği gerçeğinden alıkoymamalıdır. Bu noktada bir açılım belki, “iyi bir hayat” sorusunun arkasında yatan güdüsel nedenler araştırılarak sağlanabilir.

Genel olarak bizi iyi bir hayat sorusuna yönelten güdüler nelerdir, diye sorulduğunda verilecek cevapları üç kategoride toplayabiliriz: *İlk* neden duygu durumlarımızın, bizim için neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda belirleyici olmasından kaynaklanır. Yani bizim için iyi olan, bizde belli olumlu duygular doğuran şey oluyor¹³. İyi bir hayat sorusunu yöneltmemize yol açan *ikinci* bir güdüsel neden ise, bizim şahıs olarak, kendi duygu ve arzularımızdan bağımsız bir şekilde, bir bakıma duygu durumlarımızı karşımıza alarak, onları değerlendirebilme yeteneğimizdir. Böyle bir sorgulama daha ziyade, duygularımız farklı istikametlere yöneldiği ve arzularımızın doyumunu hayal kırıklığı doğurduğu durumlarda ortaya çıkar. Herhangi bir arzu veya duyguyu taşıyıp taşımamamız gerektiği noktasında da, benzer bir güdülenim içerisindeyiz. *Üçüncü* bir motif de, Ursula Wolf'un “metafizik anlam sorusu”¹⁴ diye adlandırdığı, içinde bulunduğumuz ve değiştirme imkânından mahrum olduğumuz, insani varlığımızın koşullarıyla ilgili olumsuzlukların doğurduğu sorgulama halidir. Bu yüzden, diyor Ursula Wolf, “bir kişinin hayatını anlamlı bir şekilde devam ettirmesi, yalnızca severek yaptığı değil, aynı zamanda ortaya koyduğu çok çeşitli [duygu nitelikli] eylemlerin belli bir bütünlüğünü şart koşar”¹⁵. Bu noktada “iyi bir hayat” sorusu, “biz nasıl bu koşullar içindeki bir dünyada, belli bir varoluşsal yapıya sahip, sonlu-ölümlü bir varlık olarak daha iyi yaşayabiliriz?”¹⁶ formuna bürünür. Bu nedenle denilebilir ki, iyi bir hayatın nasıl olduğuna dair sorgulama ve hayatımızın bütününe kapsayıcı genel bir anlamlandırma çabası, çoğu kez karşı karşıya kaldığımız varoluşsal problemlerin eseridir.

“Nasıl bir hayat?” sorusuna metaetik değerlendirmeler çerçevesinde genel olarak öznelci (subjektivist) veya düşünsel (reflektif) öznelci ile nesnelci (objektivist) kategorileri altında toplayabileceğimiz iki grup cevap aramıştır. Yalın öznelcilikten farklı olarak¹⁷, düşünsel öznelciliğe göre bir bireyin arzuları veya diğer bilişsel olmayan kanaatleri, ancak onlar değer yargılarından bağımsız bir eleştirinin belli bir formu olarak alınırlarsa bireyin yaşamının niteliksel ölçütü olabilirler¹⁸. Böylece, eleştirinin konusunu bir bireyin, kendi hayatı için arzuladığı şeyin ne olduğu değil, aksine bu hayatı hangi tarz ve şekilde algılıyor olması oluşturur.

¹² Krş. H. Steinfath (1998b), s. 15.

¹³ Krş. H. Steinfath (1998a), s. 74 d.

¹⁴ U. Wolf (1984), s.166.

¹⁵ A.g.e., s. 161.

¹⁶ U. Wolf (1998), s. 33.

¹⁷ Yalın öznelcilere göre iyi hayat, bir bireyin reel arzularının tatmin edildiği hayattır.

¹⁸ Krş. H. Steinfath (1998b), s. 18.

“Nesnelcilik” taraftarlarına göre belli kişisel tercih ve yargılardan hareketle ahlaki bir zemin elde edilemez, dolayısıyla iyi kavramı bireyden bağımsız olarak değerlendirilmek zorundadır¹⁹. Ancak nesnelciler de iyi bir hayat tarzını sorgularken, bireyin eğilim ve tercihlerini göz önünde bulundurmaları zorundadırlar, çünkü onlar, iyi olarak adlandırılan şeyden farklı bir niteliğe sahiptirler. Bu bağlamda öznelcilik ile nesnelcilik arasındaki asıl kavga, neyin iyi veya kötü olduğu değil, tersine niçin bir şeyin iyi veya kötü olduğu konusundadır.

Her ne kadar sıradan bir insanın arzu ve talepleri için daha ziyade içinde bulunduğu ampirik koşullar belirleyici olsa veya bu tür bir insan hayatını yönlendirmek için etik bir teori veya aydınlanmaya ihtiyaç duymasa da, her tür ayartıcı dürtü ve yargıya karşı ahlak felsefesi iyi bir hayatın nasıl olması gerektiğine dair genel ve biçimsel bir taslağı bize sunmak zorundadır. Şimdi böyle bir taslağı, yukarıda sunulan çeşitli teorileri de dikkate alarak, analitik bir tarzda ortaya koymaya çalışalım:

İnsan bio-psiko-sosyal bir varlık olarak topyekün hayatına bir anlam verme çabası içindedir, yani bu varoluşsal bir zorunluluktur. Ancak, pratikte bu anlam sahaları arasında bir derecelendirme yapılması, insanın yapısı veya varlık koşullarından dolayı kaçınılmazdır²⁰.

Buna göre insan *ilk aşamada*, biyolojik bir varlık olarak kendi doğal gereksinimlerini karşılamaya yönelik bir anlam aşaması oluşturur. Bu bir bakıma hedonistik düzey olup, bireyin gereksinim ve dürtülerinin karşılanması, sağlığı, huzuru, acı ve hüzünden uzak durması hedeflerini gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu anlam aşamasının, nesnelcilerin de ısrarla vurguladığı gibi, başlı başına bir ahlaki ölçüt oluşturamayacağı, aksi takdirde bencil dürtü ve duyguların genel bir ahlaki ilke yapmış olacağı aşikârdır.

Anlam verme sürecinde *ikinci aşamayı*, sosyal bir varlık olarak insanın diğer insanlarla girişmiş olduğu ilişkileri neticesinde belirlenen amaç ve hedeflerine yönelik eylemler oluşturur. Birinci anlam sahaları üzerine bina edilmiş, yani onu dışarıda bırakmayan bir sosyal anlamlandırma aşaması insana aile, karşılıklı yardımlaşma, eğitim, kültür, iktisat ve hukuk alanlarında iyi davranış hedefleri sunacaktır. Bilhassa ahlak felsefesinde Yeniçağ yararçıları tarafından, “en fazla insanın en fazla mutluluğu” diye formüle edilen bu görüş, tüm avantajlarına rağmen, yine de insan varlığını her yönüyle kuşatacak bir anlam perspektifi oluşturmaktan uzaktır.

O zaman hem ferdi hem de sosyal anlam aşamalarını içine alan, ama aynı zamanda onların ötesinde, insanın inanç, değer ve ideallerinin çizmiş olduğu hedefleri de kapsayan bir *üçüncü anlam aşamasına* ihtiyaç vardır. Ancak bu aşamayla insan olgun, erdemli, tek kelimeyle ahlaklı bir varlık olmasının eylemsel anlam çerçevesini belirleyebilir²¹. Bu üç anlam aşamasını kavrayan insan, günlük hayat pratiği içinde hem kendi bireysel gereksinim ve sorumluluklarını, hem toplumsal sorumlulukları, hem de akıl ve gönül sahibi bir varlık olmasından kaynaklanan ahlaki ve dini sorumluluklarını hakkıyla yerine getirebilir. Böylece o, hayatının her aşama ve boyutundaki ihtiyaç ve taleplere topyekün bir anlam taslağı çerçevesinde karşılık verebilen, yani gerçek manada bilinçli eylemde bulunan, *özgür* bir insan olur. Fakat bu son aşama, insan varlığının diğer anlam aşamalarına gereken önemi vermeyen katı bir nesnelcilik olarak

¹⁹ Nesnelciliğin bu konudaki itirazları için bkz. S. Kim (1998), ss. 248–274.

²⁰ Bu tür bir derecelendirme farklı içerik ve boyutta da olsa ilkçağdan günümüze pek çok düşünür tarafından yapılmıştır. Örneğin Platon ruh ve devleti üç parçalı düşünürken, Kant insan varlığında kültürleşme, sivilleşme ve ahlaklaşma diye üç aşamalı bir gelişme kabul eder.

²¹ Bu aşama aynı zamanda, U. Wolf’un yukarıda aktardığımız, “metafizik anlam sorusu”na cevap teşkil eder.

algılanmamalıdır. Eğer bir nesnellikten söz edilecekse bu ancak, tüm anlam aşamalarını yeteri ölçüde içeren bir nesnellik olabilir.

Bu çabada, sözü edilen varlık koşullarıyla ilgili değişik bilgi sahaları ve disiplinler (özellikle din, sanat, ahlak ve felsefe), insana hayatı anlamlandırmak için belli bir anlam hammadresi veya reçetesi sunarlar. Bu bağlamda ahlak felsefesinin görevi, diğer disiplinlerin sunduğu hammadde ve bilginin de ışığında, bu topyekün anlamlandırma çabasının yöntem ve ilkelerini belirlemektir. Eğer ahlak felsefesi bu ödevini ihmal ederse hayata anlam verme işi, Kant'ın deyişiyle, özerk (otonom) olmayan sistemlerin toptancı yaklaşımına terk edilmiş olur.

Özetlemek gerekirse, iyi veya erdemli bir hayat *pratikte* her anlam aşamasının gereksinim ve hedeflerine karşılık gelen eylemleri içeren, *teoride* ise tüm bu eylem ve hedefleri belli bir anlam taslağı içinde bize sunabilen bir hayattır. Bu çerçevede *son hedef* veya *en yüksek iyi* insan hayatının tüm varlık aşamalarını kapsayan bu anlamlandırma sürecinin kavramsal bazda ifadesidir. Buna göre, *erdemli bir hayat* bu genel çerçeveye örtüşen bir hayat tarzı olurken, *kısmi mutluluk* belli bir anlam sahasında, o sahanın gerektirdiği anlamsal hedefe erişmenin var ettiği doyum ve hoşnutluk hali, buna karşın *genel* veya *ahlaki mutluluk* da, tüm anlam aşamalarında belirlenen hedeflere uygun davranışın (dolayısıyla da en yüksek iyiyi gerçekleştirmeye yönelik çabanın) sonucunda oluşan, insanın kendi varlığından hoşnut olması halidir. Bir başka ifadeyle, insani varlığın ve topyekün hayatın anlamını kavramanın yolu ahlaken iyi ve başarılı bir yaşam tarzından geçer.

Kaynakça:

- Akarsu, B.: *Ahlak Öğretileri*, Remzi K., İstanbul 1982.
- Anzenbacher, A.: *Einführung in die Ethik*, Düsseldorf, 1992.
- Aristoteles: *Nikomachische Ethik* (übers. und Nachw. v. F. Dirlmeier), Stuttgart 1969.
- Drescher, J.: *Glück und Lebenssinn*, Freiburg/München, 1990.
- İbn Miskeveyh: *Ahlaki Olgunlaştırma*, çev., A. Şener-İsmet Kayaoğlu-Cihat Tunç, K.B.Y., Ankara 1983.
- Kant, I.: *Werke in zehn Bänden* (hrs. v. W. Weischedel), Darmstadt 1983.
- Kim, S.: „Kantische Moral und das gute Leben“, in: *Was ist ein gutes Leben?*, Frankfurt 1998.
- Platon: *Werke in 8 Bänden Griechisch und Deutsch* (hrs. G. Eigler), Darmstadt.
- Steinfath, H.: “Selbstbejahung, Selbstreflexion und Sinnbedürfnis, in: *Was ist ein gutes Leben?*, Frankfurt 1998a.
- “ : “Die Thematik des guten Lebens in der gegenwärtigen philosophischen Diskussion”, in: *Was ist ein gutes Leben?*, Frankfurt 1998b.
- Tiedemann, P.: *Über den Sinn des Lebens. Die perspektivische Lebensform*, Darmstadt, 1993.
- Wolf, S.: “Glück und Sinn: Zwei Aspekte des guten Lebens”, in: *Was ist ein gutes Leben?*, Frankfurt 1998.
- Wolf, U.: *Das Problem des moralischen Sollens*, Berlin 1984.
- “ : “Zur Struktur der Frage nach dem guten Leben”, in: *Was ist ein gutes Leben?*, Frankfurt 1998.